

تأثیر آموزش مهارت‌های ابرازمندی بر خودکارآمدی در روابط بین‌فردی کودکان دارای لکنت زبان

سمیه چترمهر^۱/کارشناسی ارشد روان‌شناسی/دانشگاه گیلان

عباسعلی حسین‌خانزاده/دانشیار گروه روان‌شناسی/دانشگاه گیلان

ایرج شاکری‌نیا/دانشیار گروه روان‌شناسی/دانشگاه گیلان

مجید برادران/مربی گروه روان‌شناسی/دانشگاه پیام نور

چکیده:

زمینه: یکی از شایع‌ترین اختلال‌های گفتاری، لکنت است که موجب اضطراب و کم‌رویی شده و روابط بین‌فردی را محدود می‌سازد. پژوهش حاضر به منظور تأثیر آموزش مهارت‌های ابرازمندی بر افزایش خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در کودکان پسر دارای لکنت زبان انجام شد.

روش: نوع مطالعه، شبه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش حاضر تمامی کودکان پسر دارای لکنت زبان پایه چهارم و پنجم مراجعه‌کننده به مراکز گفتاردرمانی شهر رشت در سال ۱۳۹۳-۱۳۹۴ بود که از این میان ۲۴ نفر به شیوه در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل جایدهی شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه خودکارآمدی کودکان در روابط بین‌فردی با همتایان ویلر و ولد (۱۹۸۲) استفاده شد. پس از انجام پیش‌آزمون، برنامه آموزش طی هشت جلسه ۱/۵ ساعته بر روی گروه آزمایش اجرا شد و در پایان از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد. داده‌های به دست آمده با روش آماری تحلیل کوواریانس تحلیل شد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که آموزش مهارت‌های ابرازمندی توانسته است میزان خودکارآمدی در روابط بین‌فردی (۱۴۲۲/۶) و خرده‌مقیاس‌های با تعارض (۱۱۴/۱۲) و بدون تعارض (۱۷۵/۰۳) را افزایش دهد ($P \leq 0/001$).

نتیجه‌گیری: به علت اینکه کودکان دارای لکنت زبان ترس و اضطراب اجتماعی خاصی را در تعاملات اجتماعی تجربه می‌کنند، افزایش مهارت‌های ابرازمندی آن‌ها می‌تواند به عنوان یکی از محورهای مداخله و توان‌بخشی آن‌ها استفاده گردد.

واژه‌های کلیدی: مهارت‌های ابرازمندی، روابط بین‌فردی، لکنت زبان

مقدمه

ارتباط کلامی، بخش مهمی از زندگی هر روزه است و بر تعاملات هر روزه ما با دیگران تأثیر می‌گذارد و از طریق آن، تمام شبکه‌های اجتماعی، آموزشی و شغلی ایجاد و حفظ می‌شوند (۱). ظرفیت استفاده از زبان به منظور برقراری ارتباط برای روابط بین‌فردی، موفقیت شغلی و کیفیت زندگی حائز اهمیت است (۲). گاهی اوقات توانایی‌های زبانی در انسان به علل شناخته یا ناشناخته

دچار اختلال و آسیب می‌گردد (۳). لکنت زبان نوعی اختلال در روانی گفتار محسوب می‌شود که از طریق وقفه‌های غیرارادی در جریان گفتار پیوسته مشخص می‌گردد (۴). تقریباً از هر صد کودک، یک نفر دچار لکنت زبان است (۵) و در ایران حدود ۶۰۰ تا ۷۰۰ هزار نفر از این اختلال رنج می‌برند (۶).

بزرگسالان دارای لکنت ممکن است در معرض خطر گسترش مشکلات روان‌شناختی، هیجانی و رفتاری باشند (۷). این احساسات و درد و رنج حاصل از آن، احساس

منفی در مورد صحبت کردن را گسترش می‌دهند و این نگرش‌های منفی در مورد صحبت کردن به نحو زیادی با افزایش فراوانی لکنت، هیجان منفی و ترس‌های مربوط به صحبت کردن مرتبط است (۱۵). پژوهش‌های چیدری نصرآبادی و همکاران (۱۳۹۲) با عنوان شناخت احساسات و عواطف ۲۱ فرد دچار لکنت زبان نشان داد که بیشتر افراد دارای لکنت از موقعیت‌های گفتاری خاص می‌ترسند و دائماً نگران هستند (۸).

یکی از مؤلفه‌های مهم روابط اجتماعی و مهارت‌های اجتماعی، ابرازمندی^۳ است (۱۶). ابرازمندی به عنوان توانایی یک فرد برای دفاع از خود و نیز توانایی نه گفتن به تقاضاهایی که فرد نمی‌خواهد انجام بدهد، در نظر گرفته می‌شود. در دهه‌های اخیر مفهوم ابرازمندی گسترده‌تر شده است، به طوری که شایستگی بین‌فردی در تعارضات و توانایی حفظ روابط را نیز در بر می‌گیرد (۱۷). به عبارت دیگر، ابرازمندی، رفتاری است که فرد را قادر می‌سازد بدون هرگونه اضطرابی روی پاهای خود بایستد، احساسات واقعی خود را صادقانه ابراز کند و با توجه نمودن به حقوق دیگران، حق خود را بگیرد (۱۸). بنا به گفته تونند^۴ (۱۹۹۱) فرد ابرازمند، مسئولیت رفتارها و انتخاب‌های خود را می‌پذیرد، دارای عزت‌نفس کافی است، احساس، افکار و نگرشی مثبت نسبت به خود و دیگران دارد و رفتارش با خود و دیگران صریح و صادقانه است (۱۹).

برخی از کودکان رفتارهای ابرازمندانانه را یاد نگرفته‌اند و نمی‌توانند به صورت ابرازمندانانه با اطرافیان خود تعامل داشته باشند براین اساس، ملاحظه می‌شود که میزان عزت‌نفس در این کودکان پایین است (۲۰). به عقیده بیشاپ^۵ (۲۰۰۶) رفتارهای مغایر با ابرازمندی در روابط اجتماعی افراد اختلال ایجاد کرده و آن‌ها را به سوی اتخاذ رفتارهای منفعلانه مانند خجالتی بودن سوق می‌دهد (۱۹).

برنامه آموزش ابرازمندی به عنوان یکی از مهارت‌های زندگی، برای بهبود باورها و رفتار ابرازمندانانه فرد طراحی شده است که می‌تواند به فرد کمک کند که چگونگی

سرزنش خود، حقارت و عدم اعتماد به نفس را به دنبال دارد (۸). افراد دارای لکنت زبان به جهت تجربه‌های تلخی که از لکنت دارند، به مرور رفتارهای اجتنابی را به کار می‌برند. این رفتارها و هراس‌ها سبب امتناع از ارتباط اجتماعی می‌گردد و در نهایت منجر به خودپنداره نادرست و عدم شکوفایی استعدادها بالقوه در معاشرت‌های اجتماعی و توانایی‌های تحصیلی می‌شود (۹). اریکسون و بلاک^۱ معتقدند که نوجوانان دچار لکنت زبان ادراک ضعیفی از کفایت اجتماعی خود داشته، دلهره بالا برای ارتباطات دارند و توسط هم‌تایان، مورد طعنه و اذیت واقع می‌شوند و در نتیجه سعی می‌کنند لکنت‌شان را به صورت یک راز نگه دارند (۱۰). از طرف دیگر خود لکنت زبان نیز باعث می‌شود که موقعیت‌های اجتماعی تحت تأثیر لکنت زبان قرار گرفته و این افراد از این موقعیت‌ها اجتناب کنند (۱۱).

بنا به گفته بلودستین و برنستین راتنر^۲ (۲۰۰۸) افرادی که لکنت دارند اغلب ممکن است به لحاظ اجتماعی ناسازگار باشند که ممکن است آن‌ها را برانگیزد تا از موقعیت‌های گفتگوی اجتماعی اجتناب کنند (۱۲). به عبارت دیگر، کاهش اعتماد به نفس و وجود تردید و ترس در موقعیت‌های ارتباطی و کاهش تمایل به شرکت در ارتباطات گفتاری و اجتماعی، نتیجه دارا بودن لکنت می‌باشد. این امر باعث می‌شود که فرد دارای لکنت نسبت به افراد بدون لکنت از سلامت روان و سرزندگی پایین‌تری برخوردار بوده و نتواند عملکردهای اجتماعی لازم را به نحوی مناسب انجام دهد. علاوه بر این، فرد با گذشت زمان در اثر دریافت تجربه‌های منفی ناشی از لکنت ممکن است به مشکلات عاطفی مبتلا گردد (۲). از طرف دیگر، این امر منجر به گسترش اضطراب اجتماعی می‌گردد که به طور جدی زندگی روزمره را تحت تأثیر قرار می‌دهد (۱۳)؛ به طوری که با ایجاد اضطراب در فرد، توانایی شرکت در موقعیت‌های اجتماعی را کاهش داده و حتی استفاده از موقعیت‌های شغلی و تحصیلی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد (۱۴). پژوهش‌ها نشان داده که کودکانی که لکنت آن‌ها تداوم می‌یابد، نگرش‌های

3- Assertiveness

4- Townend

5- Bishop

1- Erickson & Block

2- Bloodstein & Bernstein Ratner

از پژوهش حاضر مطالعه تأثیر آموزش مهارت‌های ابرازمندی بر خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در کودکان دارای لکنت زبان می‌باشد.

روش

پژوهش حاضر از نوع شبه آزمایشی با طرح پیش آزمون - پس آزمون با گروه کنترل بود.

بر این اساس، قبل از اجرای برنامه آموزش مهارت‌های ابرازمندی، آزمودنی‌های انتخاب‌شده در هر دو گروه در مرحله پیش‌آزمون به وسیله پرسشنامه خودکارآمدی کودکان در روابط بین‌فردی با هم‌سالان^۳ ارزیابی شدند. سپس گروه آزمایش، برنامه مداخله را دریافت کرد، در حالی که گروه کنترل هیچ‌گونه آموزشی دریافت نکرد. در پایان، هر دو گروه مجدداً ارزیابی شدند.

جامعه آماری این پژوهش تمامی کودکان پسر دارای لکنت زبان پایه چهارم و پنجم ابتدایی مراجعه‌کننده به مراکز گفتاردرمانی شهر رشت در سال ۹۴-۹۳ بود. به علت نوع طرح پژوهش و همچنین کمیاب بودن کودکان دچار لکنت در سنین موردنظر، ۳۰ نفر به شیوه در دسترس انتخاب شدند که به دلیل افت آزمودنی (۴ نفر به علت نداشتن ملاک‌های ورود به پژوهش و ۲ نفر به علت انصراف از شرکت در برنامه آموزشی) به ۲۴ نفر کاهش یافتند. این ۲۴ نفر به شیوه تصادفی در دو گروه ۱۲ نفره آزمایش و کنترل جایدهی شدند. لازم به ذکر است ملاک تعیین حجم نمونه بر اساس جدول محاسبه نمونه در تحقیقات آزمایشی استیونز (۱۹۹۰) بوده است و ملاک‌های ورود به پژوهش عبارت بودند از بهره هوشی ۸۵ تا ۱۱۵ (بر اساس مقیاس هوش وکسلر کودکان)، داشتن اختلال لکنت زبان بر اساس تشخیص آسیب‌شناس زبان و گفتار و پرسشنامه سنجش شدت لکنت زبان رایلی و محدودیت در روابط بین‌فردی بر اساس پرسشنامه خودکارآمدی کودکان در روابط بین‌فردی با هم‌سالان ویلر و لد^۴، دارا بودن سن ۱۰ و ۱۱ سال، داشتن شرایط اجتماعی و اقتصادی متوسط

دیدش نسبت به خود را عوض کند و به اعتمادبه‌نفس و ارتباطات بین‌فردی و بهزیستی فردی دست یابد (۲۱). پژوهش‌های انجام شده در زمینه کارایی آموزش ابرازمندی حاکی از این بوده‌اند که ابرازآموزی به بهبود ابرازمندی، عزت‌نفس، تعاملات میان‌فردی و مهارت‌های ارتباطی می‌انجامد و اضطراب اجتماعی را کاهش می‌دهد (۲۲). آریندل^۱ و همکاران (۱۹۹۱) در پژوهش‌های متعدد و متفاوتی، همبسته‌های ابرازمندی را در نمونه‌های بالینی و غیربالینی مورد بررسی قرار دادند. آن‌ها در هشت بررسی نشان دادند که بین رفتار غیرابرازمندان به با ترس‌های اجتماعی، اضطراب اجتماعی، پرخاشگری‌های درونی (نظیر انتقاد افراطی از خود و احساس گناه‌زدایی)، کمرویی، فقدان اعتماد به خود و عزت‌نفس پایین رابطه وجود دارد. همچنین آن‌ها دریافتند که بین رفتار غیرابرازمندان به رفتارهای مستقل، خودبسندگی اجتماعی، اعتماد به خود و عزت‌نفس بالا رابطه منفی وجود دارد (۲۳). در پژوهش دیگر با عنوان رویکرد شناختی و هیجانی در رابطه با ابرازمندی، آزایس^۲ و همکاران (۱۹۹۹) به این نتیجه رسیدند که ابرازمندی یک کارکرد فردی است که به سازگاری در تعامل اجتماعی کمک کرده و کنش ناموفق این ابراز بر اضطراب، افسردگی و اختلالات شخصیت می‌افزاید (۲۴). در پژوهشی دیگر تحت عنوان تأثیر آموزش مهارت‌های ابرازمندی بر بهبود روابط بین همسالان و عزت‌نفس دانش‌آموزان دیرآموز، حسین‌خانزاده، رحیمی و استوی (۱۳۹۵) به این نتیجه دست یافتند که آموزش مهارت‌های ابرازمندی می‌تواند منجر به بهبود روابط بین همسالان در دانش‌آموزان دیرآموز شود (۲۵).

بنابراین آموختن مهارت‌های ابرازمندی به کودکان دارای لکنت زبان می‌تواند به آن‌ها کمک کند تا در گروه دوستان بهتر پذیرفته شوند و این امر باعث افزایش عزت‌نفس آن‌ها می‌شود و به دنبال آن عزت‌نفس بالا می‌تواند موجب افزایش پیشرفت تحصیلی، ابرازمندی و اعتماد به خود در آن‌ها شود. در این راستا، هدف

3- Children's self-efficacy for social interactions with peers

1- Wheeler & Ladd

1- Arrindell

2- Azais

استفاده از روش مؤلفه‌های اصلی به‌دست آمد که در آن مقدار ضریب KMO برابر ۰/۹۰ و مقدار عددی شاخص ۲٪ در آزمون کرویت بارلت برابر با ۲/۲۴۲۱ بود که در سطح $P=0/0001$ معنادار بود. در بررسی پایایی این ابزار با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، مقدار آن برای کل مقیاس برابر ۰/۸۷، برای خرده‌مقیاس موقعیت بدون تعارض برابر با ۰/۷۸ و برای خرده‌مقیاس موقعیت تعارض آمیز، برابر ۰/۸۳ بود. پایایی مربوط به خرده‌مقیاس‌های موقعیت‌های تعارض آمیز در نسخه اصلی این آزمون برابر با ۰/۸۵ و برای موقعیت‌های بدون تعارض برابر با ۰/۷۳ به دست آمد. آلفای کرونباخ مربوط به مقیاس کل، برابر با ۰/۸۵ محاسبه شد (۲۷).

در پژوهش حاضر برای آموزش مهارت‌های ابرازمندی از بسته آموزشی مهارت‌های ابرازمندی که بخشی از برنامه درسی جامع مهارت‌های اجتماعی است، استفاده شده است (۲۸) که بر اساس آن پژوهشگر پس از گذراندن دوره مربوط تحت نظارت استاد راهنما و مشاور پایان‌نامه مهارت‌های ابرازمندی را طی ۱۰ جلسه ۱/۵ ساعته، دو جلسه در هفته در قالب برنامه‌های زیر به کودکان دارای لکنت زبان در گروه آزمایشی آموزش داد:

جلسه اول: آشنایی و ارزشیابی اولیه؛ جلسه دوم: ابرازمندی برای ورود به جمع هم‌سالان، ابرازمندی برای ورود به جمع بزرگسالان؛ جلسه سوم: توانایی حرف‌زدن در جمع کلاس و سایر گروه‌ها، ابرازمندی برای شروع گفتگو با افراد مختلف؛ جلسه چهارم: دعوت همسالان به بازی و یا سایر فعالیت‌ها، جرأت نه گفتن؛ جلسه پنجم: پاسخدهی مناسب به انتقادات دیگران، توانایی اظهار نظر مخالف؛ جلسه ششم: معرفی خود به افراد جدید بدون اضطراب، دعوت کردن دوستان به خانه خود؛ جلسه هفتم: ورود به فعالیت‌های گروهی بدون دعوت از او، داشتن اعتمادبه‌خود در تعامل با جنس مخالف؛ جلسه هشتم: دفاع از حق خود، واکنش مناسب به هنگام برخورد نامناسب بزرگترها؛ جلسه نهم: بیان جمله‌های مثبت درباره خود، داوطلب شدن برای انجام فعالیت‌های مختلف، داشتن اعتمادبه‌خود در سایر فعالیت‌های اجتماعی؛ جلسه دهم: جمع‌بندی

بر حسب در آمد و شغل و نداشتن مشکلات همراه دیگر مانند کم‌توجهی/بیش‌فعالی و نظایر آن. برای جمع‌آوری اطلاعات از ابزارهای زیر استفاده شد:

۱- پرسشنامه سنجش شدت لکنت زبان رایلی^۱ (۱۹۹۴، نسخه سوم): این آزمون به سنجش شدت لکنت در کودکان پیش‌دبستانی، دبستانی و بزرگسالان می‌پردازد و لکنت را از سه بعد فراوانی، دیرش و رفتارهای فیزیکی همراه مورد سنجش قرار می‌دهد. نتایج پژوهش بختیار و همکاران حاکی از آن بود که در دو بخش این آزمون شامل فراوانی و دیرش لکنت، بیش از ۸۰٪ توافق میان‌فردی و درون‌فردی وجود دارد (۲۶). در پژوهش رایلی (۲۰۰۹)، سطح توافق درون‌فردی در مورد فراوانی لکنت ۰/۹۱ و توافق میان‌فردی ۰/۹۳ بود. پایایی درون‌فردی در مورد دیرش، تقریباً برابر با توافق درون‌فردی فراوانی لکنت، اما میزان توافق میان‌فردی در مورد دیرش لکنت برابر با ۰/۹۶ بود. پایایی درون‌فردی رفتارهای فیزیکی این آزمون از ۰/۶۰ تا ۰/۹۷ درصد با میانگین ۰/۸۶ بود؛ در صورتی که پایایی میان‌فردی آن برابر با ۰/۸۸ به دست آمد. در اجرای این آزمون، فراوانی، دیرش و رفتارهای فیزیکی همراه لکنت هر یک به طور جداگانه محاسبه می‌گردند و در نهایت نمره کلی آزمون از مجموع نمرات مذکور تعیین می‌شود (۲۶).

۲- پرسشنامه خودکارآمدی کودکان در روابط بین‌فردی با هم‌تایان (ویلر و لد، ۱۹۸۲): این مقیاس شامل ۲۲ گویه است و توسط ویلر و لد (۱۹۸۲) به منظور بررسی خودکارآمدی کودکان کلاس‌های سوم تا پنجم ابتدایی در روابط اجتماعی که با هم‌تایان خود دارند، طراحی گردیده است. پاسخ‌های آزمون بر روی یک مقیاس ۴ درجه‌ای در طیف لیکرت (خیلی آسان، آسان، دشوار و خیلی دشوار) تنظیم شده است. این پرسشنامه شامل دو خرده‌مقیاس موقعیت‌های تعارض آمیز و موقعیت‌های بدون تعارض می‌باشد. در پژوهش حسین چاری (۱۳۸۶) علاوه بر روایی محتوا که از طریق نظرخواهی از متخصصان امر به‌دست آمد، روایی سازه از طریق تحلیل عوامل با

2- Riley's Stuttering Severity Instrument

برای بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های ابرازمندی بر افزایش نمره کل خودکارآمدی در روابط بین‌فردی آزمودنی‌ها از تحلیل کوواریانس تک‌متغیره استفاده شد. برای این کار مفروضه‌های استفاده از این روش بررسی می‌گردد. ابتدا همگنی شیب خط رگرسیون مورد بررسی قرار گرفت که نشان داد تعامل بین شرایط و پیش‌آزمون معنادار نیست ($P < 0/426$ ، $F = 44/479$). در نتیجه داده‌ها از همگنی شیب رگرسیون حمایت نمودند. سپس به منظور بررسی یکسانی واریانس متغیر وابسته از آزمون لوین استفاده شد و فرض همگنی خطاهای هر دو گروه برای نمره روابط بین‌فردی تأیید گردید ($p > 0/05$). بنابراین، با توجه به همگنی شیب رگرسیون و همین‌طور یکسانی واریانس متغیر وابسته، شرایط آزمون تحلیل کوواریانس تک‌متغیره برقرار گردید.

جدول ۲- نتایج آزمون تحلیل کوواریانس تک‌متغیره نمره پس‌آزمون خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در دو گروه آزمایش و کنترل

ضریب اینتا	سطح معناداری	F	میانگین مجدورات	درجه آزادی	مجموع مجدورات	منبع تغییرات	آماره
۰/۸۹۹	۰/۰۰۰	۱۴۲۲/۵۹۴	۱۴۲۲/۵۹۴	۱	۱۴۲۲/۵۹۴	گروه	
۰/۸۰۱	۰/۰۰۰	۶۴۴/۱۰۸	۶۴۴/۱۰۸	۱	۶۴۴/۱۰۸	تحلیل کوواریانس با کنترل مقادیر پیش‌آزمون	
			۷/۶۰۶	۲۱	۱۵۹/۳۲۵	خطا	

همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، پس از حذف اثر نمره پیش‌آزمون، نتایج نشان داد که اثر آموزش ابراز وجود بر افزایش نمره کل خودکارآمدی در روابط بین‌فردی معنادار است ($F = 1422.594 < 0/000$). P ، $df = 1/21$ ، اندازه اثر $0/۸۹$ نیز نشان می‌دهد که این تفاوت در جامعه بالا است. آماره F پیش‌آزمون نیز ($644,108$) می‌باشد که در سطح $0/0001$ معنی‌دار است. این یافته نشان می‌دهد که پیش‌آزمون تأثیر معنی‌داری

مطالب، بازنگری و مرور مباحث مطرح شده در جلسات پیشین و ارزشیابی (انجام پس‌آزمون).

داده‌های به دست آمده با روش‌های آماری توصیفی مانند میانگین و انحراف استاندارد و روش استنباطی تحلیل کوواریانس تک‌متغیره و چندمتغیره تجزیه و تحلیل شد. لازم به ذکر است که از تمامی کودکان شرکت‌کننده در این مطالعه و والدین آن‌ها رضایت‌نامه کتبی گرفته شد.

یافته‌ها

در جدول شماره ۱ شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش در پیش‌آزمون و پس‌آزمون به تفکیک گروه‌ها گزارش شده‌اند. همچنین برای بررسی هنجار بودن توزیع متغیرها در پیش‌آزمون و پس‌آزمون از آزمون کالموگروف-اسمیرنف استفاده شد. مقادیر p بزرگتر از $0/05$ نشانگر هنجار بودن توزیع متغیرها می‌باشد.

جدول ۱- شاخص‌های توصیفی متغیر پژوهش و آزمون کالموگروف-اسمیرنف به تفکیک گروه‌های آزمایش و کنترل (تعداد=۲۴ نفر)

متغیر	وضعیت	گروه	میانگین	انحراف استاندارد	K-SZ	p
تعارض آموختن	پیش‌آزمون	آزمایش	۲۲/۱۶۶	۵/۳۹۰	۰/۵۱۴	۰/۹۵۴
	پیش‌آزمون	کنترل	۱۹/۵۸۳	۴/۳۹۹	۰/۷۶۷	۰/۵۹۸
	پس‌آزمون	آزمایش	۲۹/۲۵۰	۳/۷۹۲	۰/۵۶۰	۰/۹۱۲
	پس‌آزمون	کنترل	۱۹/۹۱۶	۳/۶۵۴	۰/۷۰۸	۰/۶۹۹
بدون تعارض	پیش‌آزمون	آزمایش	۳۰/۰۰۰	۴/۵۷۲	۰/۵۵۷	۰/۹۱۶
	پیش‌آزمون	کنترل	۲۸/۰۸۳	۳/۸۹۵	۰/۷۰۱	۰/۷۱۰
	پس‌آزمون	آزمایش	۳۶/۸۳۳	۲/۶۵۷	۰/۵۹۴	۰/۸۷۲
	پس‌آزمون	کنترل	۲۷/۱۶۶	۳/۰۹۹	۰/۵۰۸	۰/۹۵۸
خودکارآمدی در روابط بین‌فردی با همسایان	پیش‌آزمون	آزمایش	۵۲/۱۶۶	۹/۱۶۳	۰/۶۰۵	۰/۸۵۷
	پیش‌آزمون	کنترل	۴۷/۶۶۶	۷/۰۴۹	۰/۵۶۴	۰/۹۰۹
	پس‌آزمون	آزمایش	۶۶/۰۸۳	۶/۲۲۹	۰/۶۲۴	۰/۸۳۱
	پس‌آزمون	کنترل	۴۷/۰۸۳	۵/۸۵۳	۰/۶۵۰	۰/۹۷۱

آزمایش و کنترل در خرده‌مقیاس‌های خودکارآمدی در روابط بین‌فردی (موقعیت با تعارض و موقعیت بدون تعارض) دارای تفاوت معنی‌دار می‌باشند ($Wilks' \lambda = 0.089, F(3, 96.850) > 0.000$) حداقل در یکی از خرده‌مقیاس‌های خودکارآمدی در روابط بین‌فردی، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. در ادامه، نتایج بررسی اثرات بین‌آزمودنی‌ها (جدول شماره ۳) نشان داد که ابرازآموزی بر نمره پس‌آزمون خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در موقعیت با تعارض و بدون تعارض معنی‌دار بودند ($P \leq 0.001$).

جدول ۳- اثرات بین‌آزمودنی‌ها نمرات تحلیل واریانس چند متغیره با کنترل پیش‌آزمون و تحلیل پس‌آزمون خرده‌مقیاس‌های خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در گروه‌های آزمایش و کنترل

متغیرها	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری	ضریب ایما
گروه	با تعارض	۳۱۸.۹۷۸	۱	۳۱۸.۹۷۸	۱۱۴.۱۱۵	۰.۸۵۱
	بدون تعارض	۳۸۸.۹۱۶	۱	۳۸۸.۹۱۶	۱۷۵.۰۳۹	۰.۸۹۷

برای بررسی اینکه میانگین کدام یک از گروه‌ها در پس‌آزمون بیشتر است در جدول ۴ میانگین‌های تصحیح شده گزارش شده است. لازم به ذکر است که روش تصحیح بنفرونی برای برآورد میانگین‌ها استفاده شد. جدول ۴- میانگین‌های برآورد شده نهایی خرده‌مقیاس‌های روابط بین‌فردی

متغیر	گروه	میانگین	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	سطح معنی‌داری
با تعارض	آزمایش	۲۸.۳۷۸	۷.۵۹۰	۰.۷۱۱	۰/۰۰۰
	کنترل	۲۰.۷۸۸			
بدون تعارض	آزمایش	۳۶.۱۹۰	۸.۳۸۱	۰.۶۳۳	۰/۰۰۰
	کنترل	۲۷.۸۱۰			

با توجه به جدول ۴ میانگین گروه آزمایش در خرده‌مقیاس‌های خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در موقعیت با تعارض (۲۸.۳۷۸)، و بدون تعارض (۳۶.۱۹۰)، و میانگین گروه کنترل نیز به ترتیب (۲۰.۷۸۸)، (۲۷.۸۱۰)؛

بر نمرات پس‌آزمون خودکارآمدی در روابط بین‌فردی دارد. برای بررسی اینکه میانگین کدام یک از گروه‌ها در پس‌آزمون خودکارآمدی در روابط بین‌فردی بیشتر است، میانگین‌های تصحیح شده گزارش شده است. لازم به ذکر است که روش تصحیح بنفرونی برای برآورد میانگین‌ها استفاده شد.

میانگین گروه آزمایش در خودکارآمدی در روابط بین‌فردی (۶۴.۵۹۴) و میانگین گروه کنترل (۴۸.۵۷۳) می‌باشد. تفاوت میانگین بین این دو گروه (۱۶.۰۲۲) است که در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار است. بنابراین می‌توان گفت که میانگین گروه آزمایش در خودکارآمدی در روابط بین‌فردی به صورت معنی‌داری بیشتر از میانگین گروه کنترل است. با توجه به این یافته می‌توان گفت آموزش ابرازمندی، خودکارآمدی در روابط بین‌فردی را در کودکان دارای لکنت زبان افزایش داده است.

هم‌چنین برای تعیین اثر متغیر مستقل (ابرازآموزی) بر خرده‌مقیاس‌های با تعارض و بدون تعارض از آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره (مانکوا) استفاده شد. برای این کار مفروضه‌های استفاده از این روش بررسی گردید. ابتدا همگنی شیب خط رگرسیون مورد بررسی قرار گرفت که نشان داد تعامل بین شرایط و پیش‌آزمون معنادار نیست ($P < 0.012, F(1, 24) = 2.47$). در نتیجه داده‌ها از همگنی شیب رگرسیون حمایت نمود. سپس به منظور بررسی برابری ماتریس کوواریانس متغیرهای وابسته در بین گروه آزمایش و کنترل از آزمون ام‌باکس استفاده شد و مشخص شد که آماره F آزمون ام‌باکس (۱.۶۲۳) معنی‌دار نمی‌باشد ($F(4, 10623) = 1.623, p > 0.0182$). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که ماتریس کوواریانس متغیرهای وابسته در دو گروه برابر است. نتایج آزمون خی‌دو بارتلت نیز برای بررسی کرویت یا معنی‌داری رابطه بین خرده‌مقیاس‌های خودکارآمدی در روابط بین‌فردی ۲۳.۸۷۶ می‌باشد که در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار است. بنابراین رابطه معنی‌داری بین این خرده‌مقیاس‌ها وجود دارد. بر این اساس می‌توان از آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره استفاده کرد.

تحلیل کوواریانس چندمتغیره نشان داد که گروه

معنا که ابرازمندی در افزایش میانگین نمره خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در کودکان دارای لکنت مؤثر بوده است. در این راستا نتایج تحلیل نشان داد که آموزش مهارت‌های ابرازمندی تأثیر معناداری بر افزایش روابط بین‌فردی کودکان پسر دچار لکنت زبان دارد، به طوری که کودکان دچار لکنت زبان در گروه آزمایشی نسبت به گروه کنترل نمرات بالاتری را در نمره کل آزمون خودکارآمدی کودکان در روابط بین‌فردی با همتایان و خرده‌مقیاس‌های آن یعنی موقعیت‌های باتعارض و بدون تعارض در پس‌آزمون نشان دادند که این حاکی از تأثیر ابرازآموزی در افزایش روابط بین‌فردی در گروه آزمایشی بوده است. پژوهش حاضر با پژوهش‌های قبلی مبنی بر اینکه آموزش مهارت‌های ابرازمندی موجب افزایش روابط بین‌فردی می‌شود، همسو است (۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۲۲، ۲۳، ۲۵).

نتایج پژوهش صفرزاده (۱۳۸۳) با عنوان تأثیر آموزش مهارت‌های زندگی در افزایش توانایی تصمیم‌گیری، انتقال رسای پیام، احترام به حقوق دیگران، خودشناسی، توانایی بیان محبت، توانایی بیان قاطع بر دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران، نشان داد که آموزش مهارت‌های زندگی در برقراری ارتباط اجتماعی کارآمد در دانش‌آموزان دختر اول متوسطه مؤثر است و باعث افزایش توانایی تصمیم‌گیری، انتقال رسای پیام و افزایش بیان قاطع می‌گردد (۳۰). در پژوهش دیگری تحت عنوان تأثیر ابرازآموزی بر خودکارآمدی دانش‌آموزان دبیرستانی دختر در ایران، نوقابایی و نیکوگفتار به این نتیجه دست یافتند که آموزش مهارت‌های ابرازمندی موجب افزایش خودکارآمدی شده و در تعلیم و تربیت کاربرد دارد (۳۴). در همین راستا آرایس و همکاران در پژوهشی با عنوان رویکرد شناختی و هیجانی در رابطه با ابرازمندی، به این نتیجه رسیدند که ابرازمندی یک کارکرد فردی است که به سازش‌یافتگی در تعامل اجتماعی کمک کرده و کنش ناموفق این ابراز بر اضطراب، افسردگی و اختلال‌های شخصیت می‌افزاید (۲۴). همچنین در زمینه کارایی ابرازآموزی، لین و همکاران نشان دادند که ابرازآموزی به بهبود ابرازمندی، عزت‌نفس، تعاملات میان‌فردی و مهارت‌های ارتباطی می‌انجامد و اضطراب اجتماعی را کاهش می‌دهد که با نتایج پژوهش حاضر همسو است (۲۲).

تفاوت میانگین بین این دو گروه نیز (۷۰۵۹۰) و (۸۰۳۸۱) است که همگی در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار هستند. بنابراین می‌توان گفت که میانگین گروه آزمایش در خرده‌مقیاس‌های خودکارآمدی در روابط بین‌فردی در موقعیت با تعارض، و بدون تعارض به صورت معنی‌داری بیشتر از میانگین گروه کنترل است. با توجه به این یافته می‌توان گفت ابرازآموزی باعث افزایش خودکارآمدی در روابط بین‌فردی کودکان دارای لکنت زبان در موقعیت‌های با تعارض و بدون تعارض گردید.

بحث و نتیجه‌گیری

آموزش ابرازمندی یکی از مباحث مهمی است که توجه زیادی را به خود جلب کرده است. از این روش هم در رفتاردرمانی و هم در بهبود سازگاری فرد با محیط استفاده می‌شود و طبعاً باعث خشنودی و رضایت فرد از عملکرد خویش می‌شود که خود، زمینه‌ساز بهداشت روانی در افراد است؛ بنابراین یکی از عوامل مهم در ارتباط بین‌فردی سالم، داشتن ابرازمندی است. افراد با مهارت‌های ابرازمندی ضعیف هم برای خود و هم دیگران مشکلات عدیده‌ای را به وجود می‌آورند. آموزش این ویژگی، یک شیوه مداخله ساخت‌یافته برای بهبود روابط اجتماعی است. از این روش برای درمان اختلال‌های اضطرابی و ترس‌های مرضی در کودکان، نوجوانان و بزرگسالان استفاده می‌شود. هدف ابرازآموزی، ایجاد توانایی در فرد برای رویارویی واقع‌بینانه با موقعیت‌های بیرونی که گاهی تنش‌آفرین و فشارزا هستند، می‌باشد (۲۹). از آن‌جا که رفتار توأم با ابرازمندی در موقعیت‌های اجتماعی و تحصیلی کودکان دارای لکنت زبان از اهمیت بسزایی برخوردار است و توانمندی کودکان دچار لکنت زبان در این زمینه می‌تواند موفقیت آنان در بسیاری از جنبه‌های زندگی، چه تحصیلی و چه اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهد، در این پژوهش تلاش شد تا تأثیر ابرازآموزی بر خودکارآمدی در روابط بین‌فردی کودکان دارای لکنت زبان مورد بررسی قرار گیرد. در این پژوهش، میانگین نمره خودکارآمدی در روابط بین‌فردی قبل و بعد از مداخله، در گروه آزمایش تفاوت معناداری نشان داد ($P \leq 001$). بدین

لکنت زبان دارای ارتباط بین‌فردی آسیب‌دیده‌ای هستند و به‌علت اضطراب بالا و ترس از اینکه به خاطر لکنت مورد تمسخر و آزار و اذیت هم‌تایان قرار گیرند، از تعامل با آن‌ها اجتناب می‌کنند، از این رو آموزش مهارت‌های ابرازمندی برای کمک به این کودکان در جهت ارتباط بین‌فردی بدون ترس و کمرویی می‌تواند مؤثر واقع شود. برای دستیابی به این مهم، اتخاذ برنامه‌های منظم برای شکل‌دادن به مهارت‌های ابرازمندی کودکان دچار لکنت زبان و ایجاد فرصت‌های تعاملی و اجتماعی مناسب برای حضور فعال این کودکان در اجتماع و برقراری ارتباط با دیگران، امری مهم است که نیازمند برنامه‌ریزی دقیق می‌باشد.

به‌طور کلی یافته‌های پژوهش حاضر نشانگر این بود که به‌علت اینکه کودکان دچار لکنت زبان ترس و اضطراب اجتماعی خاصی را در تعاملات اجتماعی تجربه می‌کنند، افزایش مهارت‌های ابرازمندی آن‌ها می‌تواند به‌عنوان یکی از محورهای مداخله و توان‌بخشی آن‌ها استفاده گردد. پژوهش حاضر از محدودیت‌هایی برخوردار بوده است که مهم‌ترین آن‌ها شمار محدود آزمودنی‌ها به‌علت مشکلات در شناسایی و انتخاب آنهاست که می‌تواند موجب کاهش توان تعمیم‌پذیری یافته‌ها شود و نمونه‌های پژوهش را فقط دانش‌آموزان پایه چهارم و پنجم مقطع ابتدایی تشکیل داده‌اند که در صورت تغییر نمونه پژوهش، امکان تغییر نتایج وجود دارد. به‌علاوه تمام نمونه‌های این پژوهش را کودکان پسر دارای لکنت زبان تشکیل می‌دادند و ممکن است استفاده از کودکان دختر نتایج کاملاً متفاوتی را دربر داشته باشد. لذا پیشنهاد می‌شود این طرح پژوهشی در حجم نمونه بزرگتر و دامنه سنی مختلف و در هر دو جنس انجام گیرد تا نتایج با احتمال بیشتری به‌جامعه تعمیم داده شود. استفاده از جلسه‌های تقویتی به فاصله یک ماه به یک ماه پس از پایان دوره درمان هم می‌تواند به کودکان دارای لکنت در ارتباط بین‌فردی مؤثر با هم‌تایان کمک کند. همچنین یافته‌ها بر حضور مشاور در مدارس و نظام‌های آموزشی تأکید می‌نماید تا بتوان در اسرع وقت جهت حمایت از کودکان دارای لکنت همت‌گمارد. از سوی دیگر با توجه به فقدان شواهد پژوهشی کافی در این مورد، این مطالعه می‌تواند به‌عنوان راهگشایی برای تحقیقات بعدی و تا حدودی در تدبیر افراد دارای لکنت

در توجیه این یافته‌ها می‌توان گفت که آموزش شیوه‌های ابرازمندی، کمبود مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزانی را که با مشکلات بی‌شمار در سازش با محیط کلاس درس همراهند، رفع می‌نماید. افزون بر این، افزایش توانایی در تصمیم‌گیری، ارتقای توانایی در حل مسأله، افزایش توانایی تفکر خلاقانه و نقادانه و افزایش برقراری ارتباط مؤثر و سازنده در روابط میان‌فردی از پیامدهای مطلوب ابرازآموزی هستند (۳۵). به‌علاوه، در آموزش مهارت‌های ابرازمندی، رفتارهای مناسب اجتماعی برای ابراز و بیان احساسات، نگرش‌ها و آرزوها، نقطه‌نظرات و علایق به کودکان آموخته می‌شوند تا آن‌ها بتوانند به راحتی و بدون ترس و نگرانی، باورها، احساسات و عواطف خود را ابراز کنند (۳۶).

آموزش مهارت‌های ابرازمندی موجب ایجاد روابط اجتماعی در محیط جدید و گسترش شبکه حمایت‌های عاطفی و اجتماعی بین کودکان می‌شود و از طریق اصلاح و بازسازی عقاید و افکار کودکان، ایمن‌سازی جهت ایجاد آرامش روانی را در آن‌ها به همراه دارد (۳۷). همچنین ابرازمندی به کودکان احساس خودکارآمدی و کنترل درونی می‌بخشد و این احساسات نیز در روابط متقابل با دیگران، اعتماد به خود کودک را تقویت می‌کنند (۳۸) و به آن‌ها کمک می‌کند تا بدون آسیب به دیگران، مهارت‌هایی در زمینه ابراز حقوقشان کسب کنند و باور کنند که می‌توانند به اهداف خود برسند و می‌توانند احساسات درونی خود را بدون ترس از دست دادن محبت و احترام، ابراز کنند. شاید بیشترین کاربرد این روش برای مراجعانی است که در ارتباط و روابط اجتماعی خویش احساس عدم کفایت شخصی می‌کنند. چنین افرادی قادر به دفاع از حقوق خود، بیان افکار و احساسات، ابراز شخصیت، صحبت کردن در جمع، رد کردن منطقی دیگران و به‌طور کلی قادر به برقراری ارتباط مثبت نیستند (۳۹).

فرآیند اجتماعی شدن اگر به‌درستی صورت نگیرد، مشکل‌های گسترده‌ای گریبان‌گیر افراد دچار لکنت زبان می‌شود. آن‌ها از ناحیه دوستان خود طرد می‌شوند و در بازی‌های آن‌ها مشارکت داده نمی‌شوند و همین عامل جلوی رشد اجتماعی‌شان را می‌گیرد (۱۰). از آن‌جا که کودکان دچار

2014. 1(3): 69-75. [Persian]
15. Bajaj A, Hodson B, Westby C. Communicative ability conception among children who stutter and their fluent peers: A qualitative exploration. *J Fluency Disorders*. 2005. 30(1): 41-64.
 16. Lounsbury J, Loveland J, Sundstrom E, Gibson L, Drost A, Homrick F. An investigation of personality traits in relation to career satisfaction. *J Career Assess*. 2003. 11(3): 287-307.
 17. Bekker MH, Croon MA, Belkom EGA, Vermee JB. Predicting individual differences in autonomy-connectedness: The role of body-awareness, alexithymia and assertiveness. *J Clin Psychol*. 2008. 64(6): 747-765.
 18. Topper M, Emmelkamp PG, Ehring T. Improving prevention of depression and anxiety disorders: Repetitive negative thinking as a promising target. *Appl Prev Psychol*. 2010. 14(1-4): 57-71.
 19. Esmaeili M. The effectiveness of social skills training by cognitive-behavioral group in the increase of girls' self-esteem and assertiveness with addicted parents. *Quarterly Journal of Research on Addiction*. 2010. 4(16): 41-56. [Persian]
 20. Abootorabi Kashani P, Bayat M. The effect of social training (assertiveness) on assertiveness of self-esteem increase of 9 to 11 year-old female students in Tehran, Iran. *World Appl Sci J*. 2010. 9(9): 1028-1032.
 21. Naami A, Shams Alizadeh N, Abdi A. Studying the effect of assertiveness training on female teenage students' shyness and self-concept. *Quarterly Journal of Woman*. 2016. 7(25): 181-200. [Persian]
 22. Lin Y, Shiah S, Chang YC, Lai T, Wang KY, Chou KR. Evaluation of an assertiveness training program on nursing and medical students' assertiveness, self-esteem and interpersonal communication satisfaction. *Nurse Edu Today*. 2004. 24(8): 656-665.
 23. Rahimi J, Haghighi J, Mhrabizadeh Honarmand M, Bashlidesh K. The study of the effect of assertiveness training on social skills, social anxiety and assertiveness in male students of first grade of high school. *Journal of Rehabilitation and Psychology Science of Shahid Chamran University of Ahvaz*. 2006; 3(1): 111-124. [Persian]
 24. Kikhayefarzaneh MM. Effect of group assertiveness training on students' social anxiety, educational achievement and social skills. *Quarterly Educational Psychology of Azad University of Tonkabon*. 2011. 2(1): 103-116. [Persian]
 25. Hosseinkhanzadeh A, Rahimi E, Ostavi E. The effectiveness of assertiveness skills training in improving self-esteem and peer relationships of slow learner students. *Journal of Psychology of Exceptional Individuals*. 2016. 6(21): 1-22. [Persian]
 26. Bakhtiar M, Seifpanahi S, Ansari H, Ghanadzade M, Packman A. Investigation of the reliability of the SSI-3 for preschool Persian-speaking children who stutter. *J Fluency Disorders*. 2010. 35: 87-91.
 27. Hosseinchari M. Comparing perceived self-efficacy in social interaction with peers between a group of female and male

در جهت برقراری روابط بین‌فردی با دیگران، مخصوصاً هم‌تایان مورد استفاده قرار گیرد.

References

1. O'Brian S, Jones M, Packman A, Menzies RG, Onslow M. Stuttering severity and educational attainment. *J Fluency Disord*. 2011. 36: 86-92.
2. Iverach L, Jones M, O'Brian S, Block S, Lincoln M, Harrison E et al. Screening for personality disorders among adults seeking speech treatment for stuttering. *J Fluency Disord*. 2009. 34(3): 173-186.
3. Ahadi B, Sotoodeh MB, Habibi Y. Comparison of mental health and defensive mechanisms in students with and without stuttering. *Journal of School Psychology*. 2012. 1(4): 6-22. [Persian]
4. Craig A, Blumgart E, Tran Y. The impact of stuttering on the quality of life in adults who stutter. *J Fluency Disord*. 2009. 34(2): 61-71.
5. Crichton-Smith I. Communicating in the real world: Accounts from people who stammer. *J Fluency Disord*. 2002. 27: 333-352.
6. Foroootan I. The comparison of voice onset time of stutters and nonstutters. *Journal of Audiology*. 2002. 15, 16: 81-87. [Persian]
7. Iverach L, O'Brian S, Jones M, Block S, Lincoln M, Harrison E et al. Prevalence of anxiety disorders among adults seeking therapy for stuttering. *J Anxiety Disord*. 2009. 23: 928-934.
8. Heidari Nasrabadi M, Kamali M, Arani Kashani Z, Sheibani F. Understanding stutters emotions and feeling. *Journal of Speech-Language & Communication Disorders*. 2013. 2(1): 1-9. [Persian]
9. Toozandehjani H, Naaimi H, Ahmadpoor M. An investigation on the efficacy of confrontation cognitive-behavioral skills through group training on the anxiety and adjustment of children with stuttering. *Journal of Research in Rehabilitation Sciences*. 2011. 7(2): 126-140. [Persian]
10. Palangi A, Habibi Y, Ghaseminejad MA. Comparing social stress and sensitivity to rejection in children with and without stuttering. *Journal of School Psychology*. 2016. 5(3): 24-38. [Persian]
11. Alm, PA. Is it thinking and not feeling that influence variability of stuttering in social situations? About stuttering and social cognition. *Soc Behav Sciences*. 2015. 193: 289-290.
12. Hertsberg N. Self-perceived competence and social acceptance of children who stutter [Master of artsthesis]. [Iowa (USA)]: Speech Pathology and Audiology, University of Iowa. 2012.
13. Hoseinian N, Gholami Tehrani L, Farazi M, Hosseini MS. Compare the attitude of children 4 to 6 years old with normal non-disfluency and stuttering. *Journal of Speech-Language & Communication Disorders*. 2014. 3(2): 52-57. [Persian]
14. Shafiei M, Shafiei B, Karimi H, Moazeni A, Baghali A, Hoseini Nasab SH et al. Comparing the quality of life among individual with and without stuttering. *Speech and Language Pathology Journal*.

- students of guidance school. Iranian Quarterly Journal of Psychological Studies. 2007. 3(4): 87-103. [Persian]
28. Hosseinkhanzadeh A. Social skill training to children and adolescents. Second edition. Tehran: Roshd Farhang, 2013, pp: 317-318. [Persian]
29. Ranjbarkohan Z, Sajadinejad MS. The effect of assertiveness training on self-esteem and depression of students of Esfahan university of medical sciences. Scientific Journal of Birjand university of medical sciences. 2010. 17(4): 308-315. [Persian]
30. Naderi F, Boroumandnasab M, Varzandeh M. The effect of life skills training on decreasing anxiety and increasing self-extension of first year high school girl students in Behbahan. Journal of Social Psychology (New Findings in Psychology). 2008. 2(6): 43-53. [Persian]
31. Sukhodolsky G, Golub A, Stone C, Orban L. Dismantling anger control training for children: A randomized pilot study of social problem solving skills training components. J BehavTher. 2004. 36: 15-23.
32. Sajedi S, Atashpoor SH, Kamkar M, Samsam Shariyat M. The effect of life skills training on interpersonal relationship, self-esteem and assertiveness of blind girls in the Fatemeh Zahra institute of Isfahan. Journal of Knowledge & Research in Applied Psychology. 2009. 39: 23-42. [Persian]
33. Verduyn CM, Lord W, Forrest GC. Social skills training in school: An evaluation study. J Adolesc. 1990. 13: 3-16.
34. Noghabaee MS, Nikoogoftar M. The effect of assertiveness training on self-efficacy among Iranian high school female students. European Online Journal of Natural and Social Sciences. 2014. 3(1): 123-127.
35. Rahimian Bougar E, Shareh H, Habibi Asgarabad M, Besharat M. Effect of assertiveness training methods on social adjustment. Iranian Journal of Educational Innovations. 2008. 23: 29-54. [Persian]
36. Demerouti E, Eeuwijk EV, Snelder M, Wild U. Assessing the effects of a "personal effectiveness" training on psychological capital, assertiveness and self-awareness using self-other agreement. J Career Dev. 2011. 16: 60-81.
37. Dana MA, Alia O. The interrelationships between sexual self-esteem, sexual assertiveness and sexual satisfaction. Can J Hum Sex. 2009. 18: 35-45.
38. Makhija M, Singh P. Effectiveness of assertiveness training program on self-esteem and academic achievement in adolescents. Int Res J. 2010. 1: 56-58.
39. Mehrbizadeh Honarmand M, Taghavi F, Atari Y. Effect of assertiveness training on social skills, social anxiety and educational function of girls. Journal of Behavioral Sciences. 2009. 3(1): 59-64. [Persian]